

EĞİTİM MÜFETTİŞLERİNİN ¹ BAZI SOSYAL, DEMOGRAFİK ve MESLEKİ ÖZELLİKLERİNE GÖRE MESLEKİ TÜKENMİŞLİK DÜZEYLERİNİN BELİRLENMESİ ²

Determination the Professional Burnout Levels Of Education Inspectors According To Their Some Social, Demographic and Professional Characteristics

İ. Bakır ARABACI ³
Hüseyin AKAR ⁴

Özet

Bu araştırma, ilköğretim müfettişlerinin bazı sosyal, demografik ve mesleki özelliklerine göre tükenmişlik düzeylerini belirlemeyi amaçlamıştır. Araştırmada tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini 2008–2009 yıllarında Ankara(175), Malatya(52) ve Muş(15) illerinde görev yapan eğitim müfettişleri oluşturmuştur. Veriler Maslach ve Jackson tarafından geliştirilen Maslach Tükenmişlik Envanteri ile toplanmıştır. Araştırma cinsiyet, yaş, medeni durum, kıdem, unvan, görev yapılan yer, öğrenim durumu, mesleği tekrar seçme/seçmeme, mesleğin saygınlığına bakış, mesleğin geleceğine bakış, sosyal ve kültürel etkinliklere katılma değişkenleri ile sınırlı tutulmuştur. Araştırma sonucunda; ilköğretim müfettişlerinin duygusal tükenme boyutunda orta düzeyde, duyarsızlaşma ve kişisel başarı boyutunda düşük düzeyde tükenmişlik yaşadığı sonucuna ulaşılmıştır. İlköğretim müfettişlerinin tükenmişlik düzeyleri mesleklerinin geleceğine yönelik algılarına, medeni durum, kültürel ve sosyal etkinliklere katılma ve kıdem değişkenlerine göre farklılıklar göstermektedir. Göreve yeni başlamış, ailesinden ayrı yaşayan, kültürel ve sosyal aktivitelere katılmayan ve iş yükü ağı olan müfettişlere tükenmişlikle baş etme konusunda eğitim verilmelidir. Ayrıca ilköğretim müfettişlerinin özlük haklarında iyileştirme sağlanmalıdır.
Anahtar Kelimeler: İlköğretim müfettişi, mesleki tükenmişlik, sosyal, demografik ve mesleki özellikler

Abstract

The purpose of this research is to determine and compare the burnout levels of primary school inspectors according to their some social, demographic and professional characteristics. The study is conducted in a descriptive way. The universe of the research consists of 242 primary school inspectors who work in Ankara (175), Malatya (52) and Muş (15) provinces during the 2008-2009 educational period. In the research, "Maslach Burnout Inventory" which was developed by Maslach and Jackson were used to get

¹ İlköğretim müfettişleri'nin adı 04.06.2010 tarihi itibarı ile "eğitim müfettişi" olarak değiştirilmiştir.

² Bu araştırma danışmanlığı Yrd.Doç.Dr.İ.Bakır ARABACI tarafından yürütülen "İlköğretim müfettişlerinin bazı sosyal, demografik ve mesleki özelliklerine göre mesleki tükenmişlik düzeylerinin belirlenmesi" konulu yüksek lisans tezine dayanılarak hazırlanmıştır.

³ Yrd.Doç..Dr.; Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, , 23119-Elazığ, barabaci@firat.edu.tr

⁴ Öğretmen; Ürünlü Köyü, Polateli-Kilis

data. According to the results of research, the following findings were obtained: primary school inspectors live the exhaustion at medium level in terms of 'emotional exhaustion' and at low level in terms of 'personal success and insensitive'. The burnout levels of primary school inspectors showed differences according to the variables marital status, perceptions of respectability and the future of their profession, participate in social and cultural activities experience and seniority. Inspectors who has just started his/her new task, living separated from his/her family, don't attend cultural and social activities and his/her work is heavy should be given to ways of coping with burnout. In addition, personal rights of education inspectors should be improved.

Key Words: *Primary school inspector, professional burnout, social, demographic and professional characteristics.*

Giriş

Günümüzde sanayileşmenin, kentleşmenin, rol karmaşıklığı ve yaşamın zorlaşmasının insan üzerinde oluşturduğu stres, sağlığı olumsuz yönde etkilemektedir (Özer,1998). İş ortamındaki stres, günlük iş taleplerinin bir parçası olarak kabul edilirken, söz konusu iş talepleri ile birey kendini ortaya koyma fırsatı bulamazsa ve desteklenmezse, uzun süreli stres yaşamasına neden olarak tükenmişliğe dönüşebilmektedir (Çokluk, 1999).

Tükenmişlik çoğunlukla insanlarla yüz yüze çalışan mesleklerde bireylerin işleri gereği çalıştıkları insanlara karşı duyarsızlıkları, duygusal yönden kendilerini tükenmiş hissetmeleri ve kişisel başarı ve yeterli duygularında azalma şeklinde kendini gösteren bir sendrom olarak tanımlanabilir (Ergin, 1992). Tükenmişlik sendromu oldukça yaygın görülen bir durumdur. Çalışan kişilerin %80'i iş yaşamlarının bir noktasında tükenmişlik sendromu ile karşı karşıya kalabilmektedirler. Ancak bu durum birdenbire ortaya çıkmamakta, yavaş yavaş gelişmekte, bazı etmenlerle beslenerek kişinin ruhsal dengesini bozmakta, iş-aile-sosyal yaşantısında önemli yoksunlukların yaşanmasına neden olabilmektedir (Güdük ve diğ. , 2005: 169-173).

Tükenmişlik bir anda içinde bulunulan bir durum olmayıp bir süreçtir. Dolayısıyla, çalışanlar mesleğe ilk girdikleri yıllarda büyük bir heyecanla, aşkla, şevkle ve idealle işlerine sarılmaktadırlar, fakat iş hayatında çok çeşitli nedenlerle umduğunu bulamadığı için giderek bu heyecanını, şevkini ve idealini kaybetmekte (Eren ve Durna, 2006:40-51), hayal kırıklığına uğrayarak bunalıma girebilmektedir.

Tükenmişlikle ilgili en yaygın ve kabul gören çalışma, Maslach Tükenmişlik Envanterini geliştiren Christina Maslach'a aittir. Maslach, tükenmişlik kavramını; duygusal tükenme (emotional exhaustion), duyarsızlaşma (depersonalization) ve kişisel başarıya (personel accomplishment) ilişkin duyguları kategorize eden üç ayrı boyutta ele almaktadır (Ergin, 1992: 143).

Duygusal tükenme; tükenmişliğin bireysel stres boyutunu belirtmekte ve "Bireyin duygusal ve fiziksel kaynaklarındaki azalmayı" ifade etmektedir (Maslach, Schaufeli, Leiter, 2001: 402; Wright ve Douglas, 1997: 492).

Duyarsızlaşma; tükenmişliğin kişiler arası boyutunu temsil etmekte ve müşterilere yönelik negatif, katı tutumları ve işe karşı tepkisizleşmeyi belirtmektedir (Maslach, Schaufeli, Leiter, 2001: 403; Wright ve Douglas, 1997: 492). Düşük kişisel başarı duygusu ise; “Kişinin kendisini olumsuz değerlendirme eğiliminde olması”nı ifade etmektedir (Maslach, Schaufeli, Leiter, 2001: 403; Wright ve Douglas, 1997: 492).

Tükenmenin nedenleri, insanın beklentileri ile ilişkilendirilmektedir. Tükenmişlik, gerçek ve gerçek dışı beklentiler arasındaki uyumsuzluğun fazla olması sonucunda gelişen bir durumdur (Tümekaya, 1996). İnsanlara hizmet veren mesleklerin özelliklerinden çalışma şartlarından, çalışanların streslerinden ve sektördeki gelişmelerden kaynaklanabilmektedir (Sılığ, 2003; 28).

Örgütler, insanların tek başlarına gerçekleştiremedikleri amaçlarına ulaşmalarını daha etkili bir şekilde sağlayan sosyal bir araç niteliğindedir. Örgüt insanlardan ve onların eşgüdümlemiş eylemlerinden oluşur. Örgütlerde yer alan insanların eylemlerini belirleyen öge, örgütün kuruluş nedeni olan örgütsel amaçlardır (Terzi, 1996:1). Bir örgütün amaçları doğrultusunda çalışıp çalışmadığının belirlenmesi iç dönütlere (süreç denetimi, çalışan memnuniyetleri, kayıtları denetimi...vs.); ürettiği ürünün istenen nitelikte olup olmadığının belirlenmesi için de dış dönütlere (müşteri memnuniyeti, pazar payının genişlemesi...vs.) gereksinimi vardır. Eğitim sisteminin iç ve dış dönüt bilgilerini toplayan ve amaçlardan sapmasını önleyen en önemli yönetim alt sistemleri teftiş alt birimleridir (Başaran, 1993: 57).

Eğitim sisteminde teftişin amacı, örgütsel amaçların gerçekleşme derecesini tespit etmek, daha iyi sonuçlar alabilmek için gerekli önlemleri almak ve süreci geliştirmektir. Bu amaçla örgütün işleyişi bir bütün olarak, planlı ve programlı bir biçimde sürekli olarak izlenir, noksan yönler tespit edilir, düzeltilir; hataların tekrarı engellenmeye ve daha sağlıklı işleyiş gerçekleştirilmeye çalışılır. Fonksiyonel bir yapıya ve sağlıklı bir işleyişe sahip olan bir denetim sisteminin ölçütlerden sapma eğilimlerini, daha sapmalar meydana gelmeden ve örgütte büyük kayıplara yol açmadan belirlenmesi düzeltilmesi beklenir. Bu güçte olan bir denetim sistemine sağlıklı bir sistem denilebilir (Aydın, 1986; Koçak, 1991: 23). Teftiş alt sisteminden beklenen amaçlara ulaşılabilmesi ve teftiş öğelerinin insan kaynağının geliştirilmesine dönük olarak uygulanabilmesinde esas unsur; müfettişlerdir. Müfettişler, eğitim sistemini doğrudan etkileyebilmeleri ve değerlendirebilmeleri nedeniyle eğitim örgütlerinde önemli bir role sahiptirler (Terzi, 1996: 24)

Milli Eğitim Bakanlığı'nın denetimi, yıllardır birbirleri ile organik bağı olmayan iki başlı bir denetim örgütü aracılığı ile yapılmaktaydı. Şimdilerde iç denetim biriminin de eklenmesi ile MEB'nin denetimi, birbirleri ile doğrudan bağlantısı bulunmayan üç başlı denetim örgütleri aracılığı ile yapılmaktadır (Arabacı, 2008).

Eğitim sisteminde yönetici, öğretmen ve müfettiş gibi çalışanların iş gücünde kayıplara yol açan tükenmişliğin ayrıntılı bir biçimde ele alınarak

incelenmesi, nedenlerinin belirlenmesi ve ortadan kaldırılmasına yönelik çalışmaların yapılması, sisteminin etkililiği ve verimliliği açısından önemlidir. Temel görevleri öğretmenlere rehberlik yaparak, eğitim sürecini geliştirmek olan ilköğretim müfettişlerinin tükenmişlik düzeylerinin bilinmesi, görevlerinin yerine getirilmesinde kendileri kadar, iletişimde buldukları yönetici, öğretmen ve diğer çalışanlar açısından da önem taşımaktadır.

Bu araştırmanın amacı, **ilköğretim müfettişlerinin bazı sosyal, demografik ve mesleki özelliklerine göre mesleki tükenmişlik düzeylerini** saptamaktır. Bu amaca ulaşabilmek için şu sorulara cevap aranacaktır;

1. İlköğretim müfettişlerinin mesleki tükenmişlik düzeyi; '**duygusal tükenme**', '**duyarsızlaşma**' ve '**kişisel başarı**' boyutlarına göre düzeydedir?
2. İlköğretim müfettişlerinin mesleki tükenmişlik düzeyi; **cinsiyete, yaş, medeni durum gibi demografik özelliklere** göre anlamlı farklılıklar göstermekte midir?
3. İlköğretim müfettişlerinin mesleki tükenmişlik düzeyi; **unvan, kıdem, öğrenim durumu, mesleki gelecek, mesleki saygınlık, mesleği isteyerek yapma** gibi **mesleki özelliklere** göre anlamlı farklılıklar göstermekte midir?
4. İlköğretim müfettişlerinin mesleki tükenmişlik düzeyi; görev yerinin gelişmişliğine, sosyal ve kültürel faaliyetlere zaman ayırma gibi **sosyal özelliklere** göre anlamlı farklılıklar göstermekte midir?

Yöntem

Araştırmanın gerçekleştirilmesinde tarama modelinden yararlanılmıştır. Tarama modeli çalışmalar, olayların, objelerin, varlıkların, grupların ve çeşitli alanların ne olduğunu açıklamaya çalışır (Kaptan, 1989; Karasar, 1999). Bağımlı değişken tükenmişlik boyutları (Duygusal tükenme, duyarsızlaşma, kişisel başarı hissini azalması), bağımsız değişken ise ilköğretim müfettişlerinin demografik, mesleki ve sosyal özellikleridir.

Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın çalışma evrenini Ankara (175 İlköğretim Müfettişi), Malatya(52 İlköğretim Müfettişi) ve Muş (15 İlköğretim Müfettişi) illerinde görev yapmakta olan ilköğretim müfettişleri oluşturmaktadır. Bu illerin seçilmesinde; gelişmiş, orta derecede gelişmiş ve az gelişmiş illerde görev yapan ilköğretim müfettişlerinin mesleki tükenişlik düzeylerinin saptanması ve verilere daha kolay ulaşabilmesi etken olmuştur. Araştırma bu illerde görev yapan tüm müfettişlere uygulanacağından örnekleme alma yoluna gidilmemiştir. Uygulama sonunda Ankara (164), Malatya (45) ve Muş (11) anket geri dönmüştür.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada bilgi toplamada, kişisel bilgi formu ve Maslach Tükenmişlik Envanteri (MTÖ) kullanılmıştır.

Kişisel Bilgiler Formu; ilköğretim müfettişlerinin cinsiyet, yaş, müfettişlikteki kıdem, medeni durum, öğrenim durumu, görev yapılan il, mesleki gelecek algısı, mesleği tekrar seçip/ seçmeme, mesleki saygınlık konusundaki bilgileri toplamak amacıyla toplam 11 maddeden oluşmuştur.

Maslach Tükenmişlik Ölçeği; Tükenmişliğin üç alt boyutunu ölçmeye yöneliktir.

Duygusal tükenme boyutu, kişinin mesleği tarafından tüketilmiş ve aşırı yüklenilmiş olmayı ifade etmektedir. Bu alt ölçekte, yorgunluk, bıkkınlık, duygusal enerjinin azalması ile ilgili 9 madde yer almaktadır. Bunlar; 1, 2, 3, 6, 8, 13, 14, 16, ve 20. maddelerdir. **Duyarsızlaşma boyutu,** bireyin bakım ve hizmet verdiklerine karşı duygudan yoksun bir biçimde, bireylerin kendine özgü birer varlık olduklarını dikkate almaksızın davranmalarını tanımlar. Beş maddeden oluşan duyarsızlaşma alt ölçeğinde 5, 10, 11, 15 ve 22. maddeler yer almaktadır. **Kişisel başarı boyutu,** insanlarla çalışan bir kimsede yeterli ve başarıyla üstesinden gelme duygularını tanımlar. Bu alt ölçekte ve 8 maddeden oluşmakta ve 4, 7, 9, 12, 14, 17, 18, 19 ve 21. maddeleri içermektedir. Maslach Tükenmişlik Envanterinin ülkemize uyarlanması çalışmaları kapsamında geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmıştır. Ölçeğin Türkçe formunun yapı geçerliğini belirlemek için uygulanan faktör analizi sonuçları, özgün ölçeğe benzer biçimde ölçeğin maddelerinin üç faktörde toplandığını göstermiştir. Bu faktörler; duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı olarak ortaya çıkmıştır. MTÖ' nün duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı alt ölçeklerinin her biri için iç tutarlılık katsayıları ise sırasıyla doktor ve hemşirelerden oluşan grupta .83, .65 ve .72'dir (Ergin, 1993).

Araştırmada kullanılan ölçeğin araştırmacılar tarafından güvenilirlik için iç tutarlılık katsayısı hesaplanmış, elde edilen Cronbach Alpha katsayıları boyutlara göre şu şekilde bulunmuştur.

Duygusal Tükenme: 0.87 Duyarsızlaşma: 0.63 Kişisel Başarı: 0.74

Ölçeğin güvenilirliğine ilişkin bu bulgular, Ergin (1993) bulgularına yakındır. Güvenirliğin bir ölçütü de sonuçların tutarlı olmasıdır. MTÖ'yü oluşturan soru maddelerine 1-5 arasında değişen rakamlarla verilen cevaplar, her boyut için ayrı belirlenmiştir. Duygusal tükenme ve duyarsızlaşma boyutları; hiçbir zaman=1, çok nadir=2, bazen=3, çoğu zaman=4, her zaman=5 şeklinde puanlanırken, Kişisel başarı boyutuna ait puanlar duygusal tükenme ve duyarsızlaşma boyutlarının tersine puanlandığından; hiçbir zaman=5, çok nadir=4, Bazan=3, çoğu zaman=2, her zaman=1 şeklinde değerlendirilmiştir. Grafiksnel anlatım aşağıdaki gibidir.

2,33		3,66		
1	2	3	4	5
Düşük düzeyde tükenmişlik		Orta Düzeyde Tükenmişlik	Yüksek Düzeyde Tükenmişlik	

Verilerin Analizi

Araştırmadan elde edilen verilerin analizi SPSS–16 paket programı ile bilgisayar ortamında yapılmıştır. İkili gruplar arası aritmetik ortalamalar arasında farklılığın testi için t testi, çoklu gruplar arası aritmetik ortalamaların anlamlılığı için tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Anlamlı farkların görüldüğü durumlarda farkın kaynağını bulmak amacıyla Tukey testi uygulanmıştır. Anlamlılık düzeyi 0,05 olarak alınmıştır.

Bulgular

1. İlköğretim müfettişlerinin tükenmişlik düzeylerine ilişkin bulgular

İlköğretim müfettişlerinin tükenmişlik düzeyleri; duygusal tükenme boyutunda ($\bar{X} = 2,41$) “orta düzeyde”, kişisel başarı boyutunda ($\bar{X} = 3,97$) “düşük düzeyde”, duyarsızlaşma boyutunda ($\bar{X} = 1,75$) “düşük düzeyde” dir.

2. İlköğretim müfettişlerinin mesleki tükenmişlik düzeylerinin cinsiyet, yaş, medeni durum gibi demografik özelliklere göre anlamlı farklılıklar oluşturup/oluşturmadığına yönelik bulgular:

İlköğretim müfettişlerinin tükenmişlik düzeylerinin cinsiyet değişkeni açısından anlamlı farklılık oluşturup/oluşturmadığı t testi ile çözümlenmiş, ilköğretim müfettişlerinin; duygusal tükenme ($t_{218} = -14, p > .05$), kişisel başarı boyutunda ($t_{218} = ,77, p > .05$) ve duyarsızlaşma boyutunda ($t_{218} = -21, p > .05$) cinsiyet değişkeni açısından anlamlı farklılık oluşturmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

İlköğretim müfettişlerinin tükenmişlik düzeylerinin yaş değişkeni açısından anlamlı farklılık oluşturup/oluşturmadığına yönelik tek yönlü varyans analizi yapılmış; İlköğretim müfettişlerinin yaş değişkeni açısından tükenmişlik düzeyleri; duygusal tükenme boyutunda [$F_{(2-217)} = ,76; p > 0,05$]ve kişisel başarı boyutunda [$F_{(2-217)} = 2,59; p > 0,05$] anlamlı farklılık oluşturmazken, duyarsızlaşma boyutunda anlamlı farklılık oluşturmaktadır [$F_{(2-217)} = 6,04; p < 0,05$]. Duyarsızlaşma boyutunda hangi yaş grupları arasında farklılıklar olduğunu belirlemek için yapılan Tukey testinde, 31- 40 yaş arası grubun ($\bar{X} = 2,07$), 41-50 yaş arası gruba ($\bar{X} = 1,95$) farklılık oluşturduğu görülmektedir. Buradan ilköğretim müfettişlerinin duyarsızlaşma duygusunu mesleklerinin ilk yıllarında daha fazla yaşadıkları çıkarılması yapılabilir.

İlköğretim müfettişlerinin tükenmişlik düzeylerinin medeni durum (evli, bekar, boşanmış) değişkeni açısından anlamlı farklılık oluşturup/oluşturmadığını belirlemeye yönelik yapılan tek yönlü varyans analizinde; İlköğretim müfettişlerinin Kişisel başarı boyutunda [$F_{(3,216)} = 1,29;$

$p>0,05$] ve duyarsızlaşma boyutunda [$F_{(3,216)}=1,23$; $p>0,05$] medeni durum değişkenine göre anlamlı bir farklılık görülmezken, duygusal tükenme boyutu medeni durum değişkenine göre anlamlı şekilde farklılık göstermektedir [$F_{(3,216)}=4,32$; $p<0,05$]. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılan Tukey testinde, evli ama ailesinden farklı yerde yaşayan bireylerin bekar ve evli olanlardan daha fazla duygusal tükenme duygusu yaşadığı ortaya çıkmaktadır. Akçamete, Kaner ve Sucuoğlu'nun (2001) yapmış olduğu araştırmada bekâr olan öğretmenlerin evlilere göre daha fazla tükendiği ortaya çıkmıştır.

3. İlköğretim müfettişlerinin mesleki tükenmişlik düzeylerinin; unvan, kıdem, öğrenim durumu, mesleki gelecek, mesleki saygınlık algısı ve mesleği isteyerek yapma gibi mesleki özelliklere göre anlamlı farklılıklar gösterip/göstermediğine yönelik bulgular.

Tablo 1. *İlköğretim Müfettişlerinin Tükenmişlik Düzeylerinin Unvan Değişkenine Göre Farklılaşp/farklılaşmadığını Belirlemeye Yönelik Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları*

Boyutlar		Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P
Duygusal Tükenme	Gruplar arasında	1,80	4	,45	,97	,42
	Gruplar İçinde	99,42	215	,46		
Duyarsızlaşma	Gruplar arasında	1,50	4	,37	,98	,41
	Gruplar İçinde	81,69	215	,38		
Kişisel Başarı	Gruplar arasında	2,46	4	,61	1,47	,21
	Gruplar İçinde	89,45	215	,41		

İlköğretim Müfettişlerinin tükenmişlik boyutları (duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı), unvan değişkenine göre anlamlı şekilde farklılaşmamaktadır ($p>0,05$).

Tablo 2. *İlköğretim Müfettişlerinin Tükenmişlik Düzeylerinin Kıdem Değişkenine Göre Farklılaşp/farklılaşmadığını Belirlemeye Yönelik Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları*

Boyutlar		Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
Duygusal Tükenme	Gruplar arasında	2,72	4	,68	1,48	,20
	Gruplar İçinde	98,50	215	,45		
Kişisel Başarı	Gruplar arasında	1,67	4	,41	1,12	,34
	Gruplar içinde	80,20	215	,37		
Duyarsızlaşma	Gruplar arasında	6,39	4	1,59	4,47	,00*
	Gruplar içinde	76,79	215	,35		

Duygusal tükenme ve kişisel başarı boyutlarında, katılımcıların kıdemlerine göre anlamlı bir farklılık oluşmazken ($p>0,05$), duyarsızlaşma

boyutunda anlamlı farklılık görülmektedir [$F_{(2,215)} = 4.476$, $p < 0.05$]. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacı ile yapılan *Tukey* testinde; 1- 5 yıl ve 6-10 yıl kıdeme sahip olanların 21 ve daha fazla kıdeme sahip olanlara göre daha fazla duyarsızlaşma duygusu yaşadıkları ortaya çıkmıştır. Buradan düşük kıdemde olanların duyarsızlaşma duygusunu daha fazla yaşadıkları anlaşılmaktadır. İlköğretim müfettişlerinin tükenmişlik düzeylerinin onların öğrenim düzeylerine göre farklılaşıp/farklılaşmadığına yönelik tek yönlü varyans analizi sonuçları Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3. İlköğretim Müfettişlerinin Tükenmişlik Düzeylerinin Öğrenim Durumu Değişkenine Göre Farklılaşıp/farklılaşmadığını Belirlemeye Yönelik Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Boyutlar		Kareler		Kareler Ortalaması	F	p
		Toplamı	sd			
Duygusal Tükenme	Gruplar Arasında	2,10	4	,52	1,14	,33
	Gruplar İçinde	99,12	215	,41		
Kişisel Başarı	Gruplar Arasında	,66	4	,16	,43	,78
	Gruplar İçinde	81,21	215	,37		
Duyarsızlaşma	Gruplar Arasında	2,65	4	,66	1,77	,13
	Gruplar İçinde	80,53	215	,37		

Tablo 3' te, ilköğretim müfettişlerinin tükenmişlik öğrenim durumlarına göre anlamlı farklılık oluşturmadığı görülmektedir ($p > 0,05$). İlköğretim müfettişlerinin mesleklerinin geleceğine ilişkin bakışlarının tükenmişlik düzeylerinde anlamlı farklılık oluşturup/oluşturmadığına yönelik t testi sonuçları Tablo 'gösterilmiştir.

Tablo 4. İlköğretim Müfettişlerinin Tükenmişlik Düzeylerinin Mesleki Gelecek Algısına Göre Değişip/Değişmediğine İlişkin t Testi Sonuçları

Boyutlar		N	\bar{X}	SS	sd	t	p
Duygusal Tükenme	Evet	31	2,12	,65	218	-2,56	,01*
	Hayır	189	2,45	,67			
Kişisel Başarı	Evet	31	4,13	,56	218	,46	,64
	Hayır	189	4,08	,61			
Duyarsızlaşma	Evet	31	1,70	,57	218	-,54	,58
	Hayır	189	1,76	,62			

İlköğretim müfettişlerinin mesleklerinin geleceğine ilişkin algıları, duygusal tükenme boyutu açısından anlamlı farklılık oluşturmaktadır [$t = -2,56$; $p < 0,05$]. Tablo 8'de aritmetik ortalamalarına bakıldığında mesleklerinin geleceğini iyi görmeyenlerin ($\bar{X} = 2,45$) daha fazla duygusal tükenme yaşadıkları görülmektedir. İlköğretim müfettişlerinin mesleklerini tekrar seçip/seçmeyeceklerine ilişkin t testi sonuçları Tablo.5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. *İlköğretim Müfettişlerinin Tükenmişlik Düzeylerinin Mesleklerini Tekrar Seçip/ Seçmemelerine Göre Değişip/Değişmediğine İlişkin t Testi Sonuçları*

Boyutlar		N	\bar{X}	SS	Sd	t	p
Duyusal Tükenme	Evet	98	2,22	,59	218	-3,70	,00*
	Hayır	122	2,56	,70			
Kişisel Başarı	Evet	98	4,16	,67	218	1,60	,11
	Hayır	122	4,03	,55			
Duyarsızlaşma	Evet	98	1,70	,59	218	-1,27	,20
	Hayır	122	1,80	,62			

İlköğretim müfettişlerinin mesleklerini tekrar tercih edip etmeyeceklerine yönelik görüşleri duygusal tükenme boyutu açısından anlamlı farklılık göstermektedir [$t=-3,70$, $p<0,05$]. Mesleklerini tekrar seçmek istemeyenlerin ($\bar{X}=2,56$) daha fazla duygusal tükenme yaşadığı görülmektedir. İlköğretim müfettişlerinin mesleklerinin saygınlığına ilişkin algılarının tükenmişlik düzeylerinde anlamlı farklılık oluşturup/oluşturmadığını belirlemek için t testi yapılmış, sonuçlar Tablo.6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. *İlköğretim Müfettişlerinin Tükenmişlik Boyutları ve Mesleklerinin Saygınlığını Algılamalarına İlişkin t Testi Sonuçları*

Boyutlar		N	\bar{X}	SS	Sd	t	p
Duyusal Tükenme	Evet	112	2,21	,55	218	-4,46	,00*
	Hayır	108	2,61	,73			
Kişisel Başarı	Evet	112	4,17	,63	218	2,04	,04*
	Hayır	108	4,00	,57			
Duyarsızlaşma	Evet	112	1,68	,57	218	-1,85	,06
	Hayır	108	1,83	,64			

İlköğretim müfettişlerinin mesleklerini saygın görüp görmedikleri yönündeki düşünceleri ile duygusal tükenme boyutu [$t= -4,46$; $p<0,05$] ve kişisel başarı boyutu arasında ise yine anlamlı bir farklılık [$t=2,04$; $p<0,05$] olduğu görülmektedir. Mesleğini saygın bir meslek olarak görmeyenlerin ($\bar{X}=2,61$), görenlere ($\bar{X}=2,21$) göre daha fazla duygusal tükenme yaşadıkları görülmektedir. Mesleğini saygın olarak görmeyenler ($\bar{X}=4,00$) daha fazla kişisel başarısızlık yaşamaktadır. İlköğretim müfettişlerinin tükenmişlik düzeylerinin görev yapılan yere göre değişiklik gösterip/göstermediğine ilişkin t testi sonuçları Tablo.7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. İlköğretim müfettişlerinin tükenmişlik düzeylerinin görev yapılan yere göre değişiklik gösterip/göstermediğine ilişkin t testi sonuçları

Boyutlar		Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P
Duygusal	Grupla Arasında	,09	2	,04	,10	,90
Tükenme	Gruplar İçinde	101,12	217	,46		
Kişisel Başarı	Grupla Arasında	,04	2	,02	,05	,94
	Gruplar İçinde	81,84	217	,37		
Duyarsızlaşma	Grupla Arasında	1,14	2	,57	1,51	,22
	Gruplar İçinde	82,04	217	,37		

İlköğretim müfettişlerinin görev yaptıkları yer ile duygusal tükenme, kişisel başarı ve duyarsızlaşma boyutları arasında anlamlı farklılık görülmemektedir ($p>0,05$). İlköğretim müfettişlerinin tükenmişlik düzeylerinin Sosyal -Kültürel Etkinliklere Zaman Ayırma Değişkenine göre değişiklik gösterip/göstermediğine ilişkin t testi sonuçları Tablo.8'de gösterilmiştir

Tablo 8. İlköğretim Müfettişlerinin Tükenmişlik Boyutları ve Sosyal -Kültürel Etkinliklere Zaman Ayırma Değişkenine İlişkin t Testi Sonuçları

Boyutlar		N	\bar{X}	SS	Sd	t	p
Duygusal Tükenme	Evet	80	2,18	,69	218	-3,81	,00*
	Hayır	140	2,54	,64			
Kişisel Başarı	Evet	80	4,13	,54	218	,81	,41
	Hayır	140	3,06	,64			
Duyarsızlaşma	Evet	80	1,70	,52	218	-1,03	,30
	Hayır	140	1,79	,66			

İlköğretim müfettişlerinin sosyal ve kültürel etkinliklere zaman ayırıp ayıramamalarının duygusal tükenme boyutu ile anlamlı bir farklılık oluşturduğu görülmektedir [$t=-3,82$; $p<0,05$]. Sosyal ve kültürel etkinliklere zaman ayıramayan ilköğretim müfettişlerinde ($\bar{X}=2,54$) daha fazla duygusal tükenme duygusu yaşanmaktadır. İlköğretim müfettişlerinin sosyal kültürel etkinliklere zaman ayırma değişkeni tükenmişlik alt boyutları olan duyarsızlaşma ve kişisel başarı boyutlarında ise anlamlı şekilde farklılaşmamaktadır ($p>0,05$).

Tartışma

Gelişmiş, orta derecede gelişmiş ve az gelişmiş illerde görev yapan ilköğretim müfettişlerinin bazı sosyal, demografik ve mesleki özelliklerine göre mesleki tükenmişlik düzeylerinin saptanmasına yönelik olarak yapılan araştırmada, müfettişlerin duygusal tükenme boyutunda orta düzeyde, duyarsızlaşma ve kişisel başarı boyutunda düşük düzeyde tükenmişlik yaşadıkları ortaya çıkarılmıştır.

Araştırmada, ilköğretim müfettişlerinin cinsiyetlerinin tükenmişliğin hiçbir boyutuyla anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç daha önce yapılan birçok araştırma sonucu ile örtüşmektedir (Dolunay, 2001; Gündüz 2006; Tarıverdi, 2008). Bunun aksine (Maslach, 1981), yaptığı araştırma sonucunda kadınların, erkeklere göre daha fazla tükenmişlik duygusu yaşadığı sonucuna varmıştır. Çalışanların cinsiyetlerinin tükenmişlik boyutlarına göre anlamlı farklılıklar göstermesi, kültür, meslek özelliklerinden kaynaklanabilir.

İlköğretim müfettişlerinden, 31- 40 yaş arasındaki grubun en yüksek düzeyde, 41- 50 yaş arasındaki grubun ikinci sırada duyarsızlaşma duygusunu yaşadığı bulunmuştur. Buradan ilköğretim müfettişlerinin duyarsızlaşma duygusunu mesleklerinin ilk yıllarında daha fazla yaşadıkları görülmektedir. Yaş ilerledikçe duyarsızlaşma azalmaktadır. Bu konuda çalışanlar üzerinde yapılan araştırmalarda benzer sonuçlara ulaşılmıştır (Maslach ve Jackson, 1981; Engin,2006; Tümkiye, 1996). İşgörenler mesleğin ilk yıllarında yüksek beklentiler ve ideallerle işlerine sarılmaktadırlar. Fakat bir müddet sonra tüm girişimlerinin engellendiğini düşünerek hayal kırıklığına uğrayabilmekte ve tükenmişlik duygusunu yaşayabilmektedirler.

Evli ama ailesinden farklı yerlerde yaşayan ve bekâr olan ilköğretim müfettişlerinin duygusal tükenme duygusunu evli olan ilköğretim müfettişlerine göre daha fazla yaşadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç konu ile ilgili yapılan birçok araştırma sonuçlarıyla örtüşmektedir (Bilgiç, 2005; Maslach ve Jackson, 1981; Dericioğullarının, 2007). Buradan düzenli bir aile yaşamının duygusal tükenmeyi azalttığı sonucu çıkarılabilir. Eşlerin duygusal yönden birbirini desteklemesi çalışanların duygusal tükenme yaşamasını engelleyebilmektedir.

İlköğretim müfettişlerinin unvan değişkeni tükenmişlik düzeylerinde anlamlı bir farklılık oluşturmamaktadır. Bulunan sonucun aksine öğretmenler ve idarecilerle yaptıkları araştırmada (Gündüz, 2006; Çokluk, 1999) öğretmenlerin idarecilere göre daha fazla tükenmişlik duygusu yaşadığı sonuca varmışlardır. İlköğretim müfettişlerinin tükenmişliğinin unvan değişkenine göre farklılaşmamasının nedenini, önceki araştırmalardaki unvan derecesi ile ilköğretim müfettişleri arasındaki unvan derecesinin farklılığı ile açıklanabilir. İlköğretim müfettişleri Başkani ve grup başkani da sonuçta müfettiştir.

Araştırma; 1-5 yıl ve 6-10 yıl kıdeme sahip olan ilköğretim müfettişlerin 21 ve daha fazla yıl kıdeme sahip olanlara göre daha fazla duyarsızlaşma duygusu yaşadığını ortaya koymuştur. Buradan düşük kıdemde olanların duyarsızlaşma duygusunu daha fazla yaşadıkları çıkarılmaktadır. Mesleği hakkında yeteri kadar tecrübeye sahip olmayan ilköğretim müfettişlerinin, karşılaştıkları sorunlar karşısında stres yaşamalarına, uzun süreli stresin onları tükenmişliğe sürüklemesine neden olduğu söylenebilir. Oysa müfettişlerin kıdemleri arttıkça gerek insancıl, gerek karar, gerekse teknik yeterliliklerinin arttığını ve görevlerini daha kolay şekilde yaparak tükenmişlik sendromunu yaşamaktan uzaklaştıkları söylenebilir. Bu sonuç

konu ile ilgili yapılan birçok araştırma sonucu ile örtüşmektedir. (Engin, 2006; Tümkaya, 1996; Şanlı, 2006; Balcı ve Yılmaz, 2009).

İlköğretim müfettişlerinin öğrenim durumlarının tükenmişlik düzeylerine ilişkin görüşlerinde anlamlı bir farklılığa yol açmamaktadır. Bu sonuç, daha önce yapılan birçok araştırma sonucu ile örtüşürken (Örmen, 1993; Kale, 2007; Burnak, 2007), bazı araştırma sonuçları ile örtüşmemektedir. Balcı ve Yılmaz (2009) yaptıkları araştırmada İlköğretim müfettişlerinin eğitim düzeylerinin tükenmişliğin Duygusal Tükenme ve Duyarsızlaşma” alt boyutlarında anlamlı farklılıklar oluşturduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Mesleklerinin geleceğini iyi görmeyen ilköğretim müfettişlerinin tükenmişliğin duygusal tükenme boyutunu yüksek düzeyde yaşadığı sonucuna ulaşılmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı’ nın İlköğretim Müfettişliği mesleğine yönelik yaptığı değişikliklerin “ Rotasyonla zorunlu atmaların yapılması, sık sık görev yerlerinin değiştirilmesi, ek ödeme ve denge tazminatlarında düzeltmeler yapılmadığından, denetlediği öğretmen ve idarecilerden daha az ücretle çalışmaları, statülerindeki düşme, görev yoğunluğu ve belirsizliği gibi durumlar” (www.temsen.org.tr), ilköğretim müfettişlerinin mesleklerinin geleceğine karşı olumsuz tutum geliştirmelerinin nedeni olabilir.

Mesleğini tekrar seçmek istemeyen ilköğretim müfettişlerinin duygusal tükenme düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmüştür. Özellikle son yıllarda ilköğretim müfettişliği mesleğinde yaşanan olumsuz gelişmeler, özlük haklarında, yetki ve sorumluluk alanlarında aşınmalardan dolayı müfettişlerin mesleklerinden koptuklarını ve tekrar seçmek istemedikleri çıkarılabiliriz.

Müfettişlerin mesleki saygınlığı algılayışları ile duygusal tükenme ve kişisel başarı boyutları arasında anlamlı farklılığa yol açtığı görülmüştür. 1999 yılında, Millî Eğitim Bakanlığı Yönetici Atama, Değerlendirme, Görevde Yükselme ve Yer Değiştirme Yönetmeliğine göre İlköğretim müfettişliği mesleğinde 5 yıl hizmeti bulunanlar İl Millî Eğitim Müdürüne eşdeğer görevde sayılırken, yönetmelik değişikliğiyle müfettişlerin statüsü aşağıya çekilmiş, daha sonraki değişikliklerde ise denklikle ilgili madde yönetmelikten çıkarılmış, müfettişlerin statüsü belirsizliğe itilmiştir. Yurtdışında Sürekli Görevlendirilecek Personel Hakkında Yönetmelikte yapılan değişiklikte ise ilköğretim müfettişleri şube/okul müdürüyle eş sayılmaya başlanmıştır (www.temsen.org.tr; www.mufettisler.net). İlköğretim müfettişliği mesleğinin sürekli geriye doğru gitmesi onlar üzerinde ister istemez duygusal bir baskı oluşturabilir ve müfettişlerin kendine olan güvenlerinin azalmasına neden olabilir.

Görev yapılan yer değişkeni tükenmişliğin hiçbir boyutuyla anlamlı şekilde farklılaşmamıştır. Buradan ilköğretim müfettişlerinin sürekli farklı yerlerde çalışmak zorunda kalmalarından dolayı çevreye uyum sağlama yeteneklerinin arttığı sonucunu çıkarabiliriz.

Sosyal ve Kültürel etkinliklere zaman ayıramayan ilköğretim müfettişlerinin daha fazla duygusal tükenme duygusu yaşadığı sonucuna

ulaşmıştır. İlköğretim Müfettişleri; resmi ve özel anaokulları, ilköğretim okulları, dershaneler, sürücü kursları, her tür özel kurslar, rehberlik ve araştırma merkezleri, halk eğitim merkezleri, öğretmen evleri, hizmet içi eğitim enstitüleri, spor ve izcilik okulları, Kur'an kurslarının, teftiş denetim, inceleme ve soruşturma işlerini ile Valilerin verdiği diğer işleri de yürütmektedirler (<http://www.temder.org.tr>). Yapılan araştırmalar ilköğretim müfettişi başına düşen öğretmen sayısının da çok fazla olduğunu göstermektedir (Terzi, 1996; 28). Bu da ilköğretim müfettişlerinin yapacağı iş miktarını ve çalışma süresini arttırmaktadır. Sonuç olarak ilköğretim müfettişleri sosyal ve kültürel etkinliklere zaman ayıramayabilirler. Oysa sosyal ve kültürel etkinlikler hafta içi yoğun bir şekilde çalışan işgörenlerin tatil günlerinde haftanın yorgunluğunu atabileceği ve ruhsal olarak rahatlamalarını sağlayabileceğinden dolayı büyük öneme sahiptir.

Öneriler

Araştırma bulgularına dayalı olarak şu öneriler getirilebilir:

- İlköğretim müfettişlerine, mesleklerinin ilk yıllarında tükenmişlik sendromu, nedenleri, belirtileri ve başa çıkma konularında eğitim verilebilir.
- Evli fakat ailesinden farklı yerde yaşanların daha fazla tükenmişlik yaşadıkları bulunmuştur. Ailelerin bu şekilde yaşamasına neden olan tayin ve nakil sistemleri yeniden gözden geçirilmelidir.
- İlköğretim müfettişlerinin, sosyal ve kültürel etkinliklere katılmaları sağlanabilir.
- İlköğretim müfettişlerinin görevlerinin azaltılmasına yönelik bir uygulama tükenmişlik düzeylerine olumlu etki sağlayabilir.

Kaynakça

- Akçamete,G.,Kaner,S. Ve Sucuoğlu,B.(2001). *Öğretmenlerde tükenmişlik, iş doyumu ve kişilik*, Ankara: Nobel Yayınevi
- Arabacı, İ.B. (2008,Nisan). *Kamu Kurumlarının Yeniden Yapılandırılması Sürecinde Eğitimin Denetimi ve Kaotik Durum*. III. Eğitim Yönetimi Kongresi, Eskişehir: Osman Gazi Üniversitesi.
- Aydın, M. (1986). *Çağdaş eğitim denetimi*.Ankara: İM Yayınları.
- Balcı, EB, Yılmaz, A. (2009). İlköğretim müfettişlerinin mesleki görevlerini yerine getirme durumları ile tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişki. *Milli Eğitim Dergisi*.181: 198-221
- Başaran, İ. E.(1993). *Türkiye Eğitim Sistemi*, Ankara: Gül Yayınevi
- Bilgiç, H.M. (2005). “*Beden Eğitimi Öğretmenlerinin Tükenmişlik Düzeyleri*” .Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Çokluk, Ö. (1999). *Zihinsel ve İşitme Engelliler Okullarında Görev Yapan Yönetici ve Öğretmenlerde Tükenmişliğin Kestirilmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Dericioğulları A B., Konak Ş., Arslan E., Öztürk B. (2007). Öğretim Elemanlarının Tükenmişlik Düzeyleri: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Örneği”, *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 2(5)
- Dolunay, A.B. (2001), *Keçiören İlçesi Genel Liseler Ve Teknik-Ticaret-Meslek Liselerinde Görevli Öğretmenlerde Tükenmişlik Durumu Araştırması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara

- Engin, A. (2006). *Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Müfettişlerinin Tükenmişlik Duygusu Üzerine Bir Araştırma*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Şanlıurfa.
- Eren, V. , Durna U. (2006).Üç Boyutlu Bir Yaklaşım Olarak Örgütsel Tükenme. *Selçuk Üniversitesi Karaman İ. İ. B. F Dergisi*, Sayı: 10, Haziran: 40- 51
- Ergin, C. (1992). “Doktor ve Hemşirelerde Tükenmişlik ve Maslach Tükenmişlik Ölçeğinin Uyarlanması” *VII. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları*. Ed: R. Bayraktar, İ. Dağ, Ankara
- Güdük, M., Erol Ş. ,Yağcıbulut Ö. , Uğur Z. ,Özvarış Ş. B. ,Aslan D.(2005). Ankara’da Bir Tıp Fakültesinde Okuyan Son Sınıf Öğrencilerde Tükenmişlik Sendromu, *Sted*. Cilt:14,Sayı:8,169
- Gündüz, H. (2006). *YİBO’larda Görev Yapan Yönetici ve Öğretmenlerin Tükenmişlik Düzeyleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enst. Diyarbakır
- Kaptan, S. (1989). *Bilimsel Araştırma ve Gözlem Teknikleri*. Ankara: Tekışık Web Ofset Tesisleri
- Karasar, N.(1999). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Koçak, K. (1991).”Türk Millî Eğitim Sisteminde Denetimin Yeri ve Önemi (I)”, *Çağdaş Eğitim*, 172, Aralık
- Maslach, C. And S.E. Jackson (1981): ”The Measurement of Experienced Burnout” *Journal of Occupational Behavior*, N:2, 99-113
- Maslach, C., Schaufeli, W.B. ve Leiter, M.P. (2001), Job burnout, *Annu. Rev. Psychol.*, 52, 397-422.
- Özer, R. (1998). *Rehber Öğretmenlerde Tükenmişlik Düzeyi, Nedenleri ve Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Trabzon
- Sılığ, A., (2003). *Banka Çalışanlarının Tükenmişlik Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Eskişehir
- Şanlı, S. (2006). *Adana İlinde Çalışan Polislerin İş Doyumu ve Tükenmişlik Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Adana
- Tanrıverdi, L. (2008), *İlköğretim Müfettişlerinin İş Tatmini İle Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniv. Sosyal Bilimler Enst. İstanbul
- Terzi, A. R. (1996). *İlköğretim müfettişlerinin Teftiş Sorunları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara
- Tümkaya, S. (1996). *Öğretmenlerdeki Tükenmişlikte Görülen Psikolojik Belirtiler ve Başa Çıkma Davranışları*. Yayınlanmamış doktora tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Adana
- Wright, T. A. ve Douglas, B. (1997). The Contribution of Burnout to Work Performance. *Journal of Organizational Behavior*, 18,491 -499.
- <http://www.temder.org.tr> Erişim(17.03.2010)
- <http://www.temsen.org.tr> Erişim tarihi: 24.06.2008
- <http://www.mufettişler.net> Erişim tarihi: 18.01.2009